

تفسیر روان و ساده قرآن کریم
قسمت اول، سوره حمد

ذکر کتاب

درس گفتارهای
استاد سید هادی عظیمی

بهار ۱۴۰۳

موسسه فرهنگی

شماره ثبت: ۱۶۶۰

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا وَ نَبِيِّنَا
أَبِي الْقَاسِمِ الْمُصْطَفَى مُحَمَّدٍ وَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ الطَّيِّبِينَ
الطَّاهِرِينَ وَ الْمَعْصُومِينَ الْمُقَرَّبِينَ، سَيِّمًا بَقِيَّةَ اللَّهِ فِي
الْأَرْضِينَ وَ اللَّعْنُ الدَّائِمُ عَلَى أَعْدَائِهِمْ أَجْمَعِينَ.

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ
وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا.

مقدمه

قرار است ان شاء الله در ماه مبارک رمضان که در محضر قرآن هستیم و بهار قرآن است، برنامه «ذکر کتاب» را به این صورت در خدمت شما عزیزان داشته باشیم که از ابتدای قرآن، و سوره حمد، یکی یکی آیات را نگاه و بررسی کنیم و آن برداشتی را که بر اساس دین فطری می توانیم از آیات داشته باشیم، تقدیم کنیم.

مباحث برنامه

بعضی از مباحثی را که اینجا خدمت شما تقدیم می کنیم ممکن است که در بحث دین فطری گفته باشیم، اما تطبیق آیات با آن مباحث در این سیر ان شاء الله اتفاق خواهد افتاد و ممکن است ذیل آیات به مناسبت اینکه می خواهیم، یک تفسیر ساده و روان

بیان کنیم مطالب بیشتری هم علاوه بر آنچه که در دین فطری گفتیم، تقدیم محضرتان کنیم.

بنای ما بر این است که در این برنامه ان شاءالله بعد از ذکر هر آیه، یک ترجمه ساده از آن ارائه دهیم و ضمن بیان ارتباط با آیات دیگر، پیام مهم سوره و آیه را تقدیم کنیم و در نهایت کاربرد این آیات و چگونگی استفاده از آن را برای ایجاد تغییر در اخلاق، اعتقادات و بینش و مسیر زندگی مان، بیان کنیم و بر اساس آنچه که در آیات قرآن، خدای متعال از ما خواسته حرکت‌های اجتماعی مان را تنظیم کنیم.

آغاز بحث

در این قسمت از سوره حمد شروع می‌کنیم. ابتدا درباره سوره حمد مقداری اطلاعات کلی خدمت‌تان تقدیم می‌کنیم. اطلاعات کلی شامل اینکه نام‌های دیگر این سوره چیست؟ در کجا نازل شده؟ شأن نزولش چه بوده؟ و پیام کلی این سوره چیست و جان کلام و بزرگراه مطلوب در این سوره کجاست؟

نام‌های سوره حمد

این سوره به نام سوره حمد شناخته می‌شود و همچنین نام فاتحه الکتاب را هم شنیده‌ایم. چرا سوره حمد گفته می‌شود؟ به خاطر اینکه این سوره مشتمل بر حمد خداست و با حمد خدا شروع می‌شود.

به این دلیل که قرآن کریم با این سوره شروع می‌شود، به آن فاتحه کتاب هم گفته شده است. با این اسم معلوم می‌شود که در زمان پیامبر گرامی اسلام آیات قرآن و سوره‌ها به همین شکلی که امروز وجود دارد، تدوین شده است. یعنی به دستور پیامبر گرامی اسلام سوره حمد در ابتدای قرآن گذاشته شده و سوره‌های دیگر به ترتیبی که در قرآن هست در زمان آن حضرت تدوین شده است.

ام کتاب یکی دیگر از نام‌های این سوره است که باز هم ممکن است شنیده باشید. چرا به آن ام کتاب یعنی مادر کتاب، یا مادر قرآن می‌گویند؟ به خاطر اینکه خلاصه و عصاره تمام مباحثی مورد نیاز برای هدایت انسان که در قرآن مجید مطرح شده، در سوره حمد هست.

بعداً عرض خواهیم کرد خلاصه همه آنچه که قرآن و همه کتب آسمانی می‌خواهند به ما بگویند، این است: تو باید راه درست رسیدن به خدا را پیدا کنی. همه کتب آسمانی و همه انبیا آمده‌اند تا به ما راه درست و بدون انحراف و اعوجاج را معرفی کنند.

در این سوره ما از خدا همین مطلب را می‌خواهیم که جان کلام هم همین جاست: «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» (حمد: ۵)، «أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» (حمد: ۶). بزنگاه مطلب اینجاست که با خدا عهد می‌بندیم که ما

تنها تو را می‌پرستیم، تنها بنده تو هستیم و فقط در مسیر راهی که به تو می‌رسد حرکت می‌کنیم و در این راه از تو کمک می‌خواهیم و تو کمکمان کن که راه درست را پیدا کنیم.

این پیدا کردن راه درست برای رسیدن به سرمنزل مقصود و رسیدن به آن غایت و قله‌ای که خدا ما را برای آن خلق کرده، جان کلام این سوره است. برای همین می‌گوییم ام‌الکتاب یعنی جان کلام و عصاره آنچه که در قرآن هست به صورت کلی در این سوره آمده است. سبع‌المثانی نام دیگری است که برای این سوره وجود دارد. سبع‌المثانی یعنی سوره‌ای که هفت آیه دارد و دوگانه است. علما و مفسرین در مورد مثانی دو نظر دارند. بعضی‌ها می‌گویند مثانی یعنی دوگانگی در نزول. این سوره دو بار نازل شده، یک بار در مکه هنگام واجب شدن نماز و یک بار دیگر در مدینه هنگام تغییر قبله از بیت المقدس به سوی کعبه، پس هم سوره مکی است و هم مدنی. بعضی دیگر می‌گویند نه، به این جهت به آن مثانی گفته می‌شود که دو بار در نماز باید خوانده شود. واجب است که ما سوره حمد را هم در رکعت اول و هم در رکعت دوم بخوانیم. به این خاطر می‌گویند سبع‌المثانی. این اسم را هم خود خدا روی این سوره گذاشته است. خدای متعال می‌فرماید: «وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ» (حج: ۸۷)، ما به تو

سبع من المثانی دادیم. یعنی این هفت آیه‌ای که دو بار نازل شده یا دو بار باید خوانده شود را به تو دادیم. این اطلاعات کلی درباره نام‌های این سوره بود.

آغاز تفسیر سوره حمد

تفسیر را از اولین آیه شروع کنیم: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» که شما غالباً در ترجمه، این‌گونه ترجمه می‌کنید «به نام خداوند بخشنده مهربان». در حالی که این، ترجمه واقعی و دقیق «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» نیست.

البته ما هیچ‌وقت نمی‌توانیم به یک ترجمه واقعی و دقیق برسیم. ابتدای این بحث باید بگوییم که قرآن اصلاً قابل ترجمه به زبان‌های دیگر نیست. قرآن را باید با همین زبان عربی درک کرد و فهمید. بلا تشبیه، قرآن مانند اشعار نغزی است که اگر بخواهیم ترجمه‌اش کنیم و در قالب کلمات و جملات دیگر آن را بگوییم، آن ملاحظت و ظرافت از دست می‌رود؛ ولی بالاخره ناچاریم که یک ترجمه‌ای کنیم که ساده قابل فهم باشد، هرچند که باید در ترجمه دقت زیادی کنیم که آن ظرافت از بین نرود.

حال «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» را باید چطور ترجمه کرد؟ ما اینجا نمی‌گوییم به نام خدا، چون خدا ترجمه الله نیست. کلمه خدا نمی‌تواند همه آنچه را که در الله

ہست به ما تحویل بدهد. کلمه خدا خیلی کمتر از واژه اللہ است. لذا تمام اهل لغت، مخصوصاً کسانی که در لغت عربی کار کرده‌اند، می‌گویند که واژه اللہ را با هیچ لغت دیگری نمی‌توان بیان کرد. فقط باید بگوییم اللہ.

معنا و مفهوم اللہ

حالا اللہ یعنی چی؟ اللہ یعنی آن معدن بی‌نهایت وجود. اللہ مرکب از الف و لام و اله است. الف و لام اللہ اشاره است به عهد ذهنی، اصطلاحاً به آن الف و لام عهد می‌گویند. همان که مثلاً ما در فارسی گاهی می‌گوییم همان چیزی که دیروز بهت گفتم یا این آقا همان آقای است که دیروز فلان جا دیدم. این می‌شود عهد ذهنی. ال و لام در اللہ یعنی همان اللہ. یعنی همان معدن وجود، سرچشمه وجود و سرآغاز وجود.

پس اگر بخواهیم کلمه اللہ را دقیق ترجمه کنیم، باید بگوییم همان معدن بی‌نهایت وجود، همان سرچشمه وجود. کلمه «همان» اشاره دارد به آن سابقه ذهنی‌ای که ما درباره خدا در وجود خودمان باید داشته باشیم. وقتی می‌گوییم همان معدن بی‌نهایت وجود یعنی همان چیزی که عقل می‌گوید. عقل هر کسی وقتی به شکوفایی و رشد و بلوغ برسد می‌فهمد این هستی خود به خود پدید نیامده و یک منشأی دارد که باید از او پدید آمده باشد. عقل نمی‌پذیرد که هستی منشأ نداشته باشد. منشأ هستی باید ازلی باشد که هیچ وقت

تغییر نکند و فسادپذیر نباشد. حتی مادی‌گراها نمی‌پذیرند که هستی منشأ نداشته باشد. آنها می‌گویند منشأ هستی ماده ازلی است و ما می‌گوییم ماده نمی‌تواند منشأ هستی باشد؛ چون ماده متغیر و فسادپذیر است پس نمی‌تواند ازلی باشد. کسی باید منشأ هستی باشد که هیچ چیزی او را تغییر ندهد و بی‌نیاز از هر چیز دیگری باشد. یعنی باید وجودش از خودش باشد. ما می‌گوییم منشأ هستی الله است. بنابراین وقتی می‌گوییم الله یعنی همان معدن بی‌نهایتی که منشأ هستی است.

ملاحظه می‌کنید که واژه خدا نمی‌تواند همه این مطالب را برای ما تداعی کند؛ لذا ما اگر بخواهیم خیلی ساده بگوییم، باید فقط بگوییم به نام الله و حواسمان باشد که وقتی می‌گوییم الله یعنی همان معدن بی‌نهایت وجود.

هنوز با این ترجمه تمام معنای واژه الله را نمی‌توان بیان کرد؛ چون منشأ هستی، علاوه بر معدن بی‌نهایت وجود، معدن بی‌نهایت همه جلوه‌های وجود نیز هست. جلوه‌های وجود چیست؟ مهربانی، زیبایی، نظم، قدرت، عدالت، انصاف. هر چه که ما در عالم وجود می‌بینیم، جلوه‌ای از معدن آن جلوه؛ یعنی خدای متعال است. اگر ما در عالم وجود، مهربانی می‌بینیم، خدا معدن بی‌نهایت مهربانی، یعنی معدن پایان‌ناپذیر مهربانی

است. خدا معدن بی‌نهایت نظم، قدرت، انصاف، عدالت، نظم، دقت، پاکی، ظرافت، لطافت، عشق، مهر و محبت و هر واژه و صفت خوبی که به ذهن ما برسد، است. بنابراین الله یعنی معدن بی‌نهایت همه کمالات، همه خوبی‌ها، همه زیبایی‌ها و همه مهربانی‌ها. ببینید ما باید همه این‌ها را بگوییم تا بتوانیم یک ذره کلمه الله را ترجمه کنیم.

بنابراین وقتی می‌گوییم: «به نام الله» یعنی آغاز می‌کنیم کلاممان را با نام او که منشأ وجود است، معدن وجود است، آغاز وجود است و همه جلوه‌های وجود در او به صورت بی‌نهایت است؛ بی‌نهایت ویژگی دارد و در هر ویژگی هم بی‌نهایت است. این کلمات و مفاهیم تقریباً یک توضیح اجمالی و ساده برای الله است.

معنای رحمان و رحیم

«الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»، این معدن بی‌نهایت وجود رحمان و رحیم است. رحمان و رحیم را در ترجمه‌ها می‌گویند: بخشنده مهربان. این ترجمه هم، ترجمه خوب و کاملی نیست.

رحمان یعنی معدن بی‌نهایت مهربانی که گستره مهر بی‌نهایتش شامل همه موجودات می‌شود. یعنی اگر بی‌نهایت موجود تصور کنید، دامنه مهر خدا شامل همه این موجودات می‌شود. گستره مهرش بی‌نهایت است،

یعنی رحمتش شمول دارد و هیچ‌کسی از این دایره شمول مستثنی نیست. همه موجودات چه حیوانات، چه جنیان، چه ملائکه، چه انسان‌ها از رحمت بی‌نهایت او برخوردار می‌شوند. در بین همه این‌ها چه کافران، چه مومنان، چه مسلمانان، همه از این رحمت برخوردار هستند و خدا این جلوه از رحمتش را شامل همه می‌کند و از کسی دریغ نمی‌کند. این معنای رحمان است.

رحیم یعنی همان معدن بی‌نهایت مهربانی که رحمتش ابدی است. پس رحمان اشاره دارد به گستره مهرش و رحیم اشاره دارد به مدت مهرش که ابدی است. چه کسانی می‌توانند از این رحمت ابدی برخوردار شوند؟ فقط مومنان. چون مومنین متصل به ابدیت هستند و می‌توانند تا ابد از رحمت رحیمیت خدا برخوردار باشند. اما کافران فقط در دنیا می‌توانند از رحمت رحمانیت خدا برخوردار باشند. خدا به کفار هم رزق می‌دهد، باران می‌دهد، زن و بچه می‌دهد، لوازم زندگی در دنیا می‌دهد، اما در آخرت دیگر نمی‌توانند رحمت رحیمیت خدا را کسب کنند؛ چرا؟ چون که قابلیت کسب را از دست داده‌اند و دیگر رحمت رحیمیت شامل اینها در آخرت نمی‌شود.

بنابراین اگر بخواهیم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» را در یک جمله خیلی مختصر و مفید بگوییم، باید بگوییم به

نام اللہ کہ معدن بی‌نهایت مہری است کہ شامل همه موجودات می‌شود و او دارای رحمت ابدی است کہ فقط شامل مومنین می‌شود.

بعضی‌ها این‌گونه ترجمہ کرده‌اند: بہ نام خداوند مہر گستر مہربان. حالا این یک مقداری بہتر از آن ترجمہ اول است.

ان شاء اللہ در جلسہ بعد ادامہ مباحث را دربارہ سورہ حمد تقدیم حضور شما عزیزان خواہیم کرد.
والسلام علیکم ورحمة اللہ و برکاتہ.